Turkish Journal of Shiite Studies
Şiilik Araştırmaları
ISSN: 2687-1882

Cilt / Volume: 1
Sayı / Issue: 2
Aralık /December 2019

Şiizm: Bir Protesto Dini, yazar Hamid Dabashi (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015)

Shi'ism: A Religion of Protest, by Hamid Dabashi (Harvard University Press, 2011)

Değerlendiren /Reviewed by
Mehmet Akif Koç
Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi (ASBÜ), Ortadoğu Çalışmaları
PhD Student, Ankara Social Sciences University, Middle East Studies
Ankara, Turkey
akifkoc@hotmail.com
https://orcid.org/0000-0001-5179-6027

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Kritiği / Book Review
Geliş Tarihi / Received: 31.08.2019
Kabul Tarihi / Accepted: 12.09.2019
Yayın Tarihi /Published: 31.12.2019
Cilt / Volume: 1 **Sayı / Issue:** 2 **Sayfa / Pages:** 365-374
Atıf/Cite as: Koç, Mehmet Akif. "Şiizm: Bir Protesto Dini, yazar Hamid Dabashi (İstanbul: Yarın Yayınları, 2015)". *Turkish Journal of Shiite Studies* 1/2 (Aralık 2019): 365-374.
İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate*. No plagiarism detected.
Web: https://dergipark.org.tr/tr/pub/siader | **mailto:** turkishshiitestudies@gmail.com

Öz

Prof. Hamid Dabashi'nin bu eseri, Şiiliğin, tarihsel düzlemdeki değişim ve dönüşüm dinamiklerini inceleyerek, İslam tarihi içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olan bu mezhebin ihtilaf, başkaldırı ve uyuşma dönemlerine odaklanan bir perspektif sunmaktadır. Bu çerçevede, Freudcu psikanaliz teorisi yardımıyla Kerbela/matem olgusunun doğuşu ve Peygamber'in ehlinden bir sembol ismin öldürüldükten sonra kahramanlaştırılması hadisesinden hareketle, İslam tarihi boyunca Şiiliğin rejim/otorite karşıtı konumlanışı ve protest tavrı analiz edilmektedir. Dabashi bunu yaparken, sadece tarihsel figürlerden değil modern dönem fikir ve sanat adamlarının mücadeleci duruşlarından da faydalanmakta, nihayetinde 1979 Devrimi sonrası süreci değerlendirdikten sonra şu tespitiyle tarihsel süreci özetlemektedir: "Şiilik nihayetinde bir paradokstur, savaşçı olduğunda ve zahmetli bir savaş verdiğinde serpilip büyür ve muzaffer olur. Başardığı ve iktidara geldiği anda, manevi gücünü ve aykırı sesini kaybeder. Paradoksal olarak sadece, iktidarda olmadığı zaman iktidardadır. İktidara geldiği zaman, meşruiyetini, otoritesini ve cesaretini kaybeder."

Anahtar Kelimeler: Şiilik, İran, Orta Doğu, Hüseyin, Kerbela

Abstract

Prof. Hamid Dabashi's book, focusing on the dynamics of change and transition within the Shi'ite historical context, presents a panoramic perspective discussing conflict, uprising and conciliation periods of this significant sect within the history of Islam. Using Freudian psychoanalysis theory, Dabashi evaluates Shi'ite positioning against the regime and authority along with its protest discourse as a result of martyrdom at Karbala of Hossein, a grandson of the Prophet Muhammad. While discussing this process, the author not only analyzes the significance and fight of the historical figures but also modern ideologues and artists. At the end of his analysis on the 1979 Revolution, Dabashi summarizes entire historical process as; "It thrives and is triumphant when it is combative and wages an uphill battle; it loses its moral authority and defiant voice the instant it succeeds and is in power. It is, paradoxically, only in power when it is not in power—when it in power, it lacks legitimacy, authority, audacity."

Keywords: Shi'ism, Iran, Middle East, Hossein, Karbala

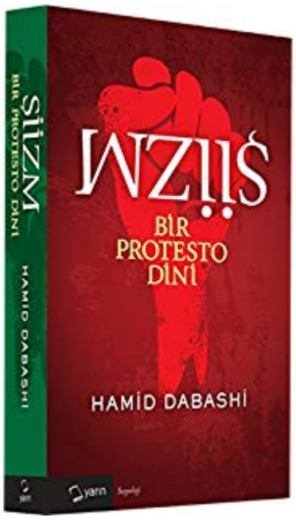

Siyasi ve dini kökenleri İslam'ın doğuşuna kadar geri giden, tarihin kanlı sayfalarında büyük ihtilafların hemen her dönemde tarafı olan Şiilik, 1979 İran Devrimi'nin ardından hem Ortadoğu'da hem de uluslararası ölçekte dikkatleri yeniden üzerine çekti. 2002'de Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesi ve devamında 2011'de başlayan kanlı Arap İsyanları sürecinde ise tartışmasız şekilde gündemin en üst sırasına oturmayı başardı. Günümüzde Şiilik, sevgi-nefret kalıplarının ötesinde, gerçekten anlaşılması ve tarihi, sosyolojik ve siyasi boyutlarıyla derinlemesine tahlil edilmesi gereken bir realite olarak karşımızda duruyor. Ancak maalesef, Türkiye'deki Şiilik çalışmaları bu analitik çerçevenin tamamen dışında, Ortadoğu'daki gelişmeler ve İran'ın siyasal pozisyonu bağlamında konjonktürel yakınlaşma/uzaklaşma trendlerinin fazlasıyla etkisinde kalmış ve bu yönüyle anlamlandırma çabasından ziyade, aşk-nefret ikilemine hapsedilmiş vaziyette.

Yarın Yayınları'nın 2015'te yayınladığı, dünyaca ünlü İranlı siyaset bilimci ve sosyolog Prof. Dr. Hamid Dabashi'nin 2011'de ABD'de Yılın Kitabı ödülüne (*Marginal Revolution Book of the Year*) layık görülen önemli çalışması *Şiizm: Bir Protesto Dini,* bu alanda eksikliği hissedilen sosyolojik temelli kültürel-siyasal çerçeve tesisine yardımcı olabilecek bir kitap. Prof. Dabashi'nin kitaplarından, Şiizm: Bir Protesto Dini (2015) haricinde Türkçeye tercüme edilerek yayınlanan çalışmaları: Arap Baharı & Postkolonyalizmin Sonu (Sümer, 2015); İran Sineması (Agora, 2013); Muhsin Mahmelbaf (Agora, 2013); Filistin Sineması & Bir Ulusun Hayalleri (Agora,2009); İran: Kenetlenmiş Halk (Metis, 2008); İslam'da Otorite (İnsan, 1995). Dabashi'nin 2009 yılında yayınlanan *Post-Orientalism* başlıklı kitabı da bu satırların yazarı tarafından halihazırda Türkçeye tercüme edilmekte olup, 2020 yılı içerisinde yayınlanması öngörülmektedir. 1979 İran Devrimi'nden önce akademik çalışmaları için ABD'ye giden Dabashi, kuşağının çok sayıdaki talihsiz entelektüeli gibi, Devrim sonrasında ülkesine dön(e)memiş olup, eserlerini İngilizce yayınlamaktadır. Eserleri Türkçe, İbranca, Arapça, Rusça, Urduca da dâhil, 16 yabancı dile çevrildi. Prof. Dabashi aynı zamanda, savaş karşıtı görüşleriyle de tanınan bir insan hakları aktivistidir.

1951 yılında İran'ın Körfez kıyısındaki petrol endüstrisi şehri Ahvaz'da, Buşehr'den göç eden bir işçi ailesinin çocuğu olarak doğan Prof. Dabashi, Tahran'daki lisans eğitiminin ardından ABD'ye gitti.

1984'te Pennsylvania Üniversitesi'nde Kültür Sosyolojisi ve İslam Çalışmaları alanlarında çifte doktorasını tamamladı, post-doktora çalışmalarına Harvard Üniversitesi'nde devam etti. Dabashi doktora tezini, Freud'un en tanınmış eleştirmen ve takipçilerinden Prof. Philip Rieff'in danışmanlığı altında, Max Weber'in karizmatik kişilik teorisi üzerine hazırladı. Hâlihazırda Columbia Üniversitesi'nde (New York) İran Çalışmaları kürsüsünde ders veren Prof. Dabashi, aynı okulun Mukayeseli Diller-Toplumlar Enstitüsü ve Filistin Çalışmaları Enstitüsü'nün de kurucu öğretim üyesidir. Toplam 25 kitap ve 100'ün üzerinde akademik makale ve kitap bölümünün yazarı olan Dabashi'nin çalışmaları, İran Çalışmalarının yanısıra erken dönem ve modern İslam tarihi, sömürgecilik ve post-kolonyalizm, mukayeseli diller, dünya sineması ve sanat felsefesi, estetik gibi geniş bir alana yayılmış durumdadır. Sinema alanında teorik ve pratik çok sayıda çalışması da olan yazar, "Bir Ulusun Hayalleri / Dreams of a Nation" isimli Filistin filmleri projesinin de kurucusu ve organizatörüdür.

Prof. Dabashi'nin, *Şiizm: Bir Protesto Dini* başlıklı kitabındaki tezlerini belki de en iyi özetleyip tanımlayan cümle; "Şiilik nihayetinde bir paradokstur, savaşçı olduğunda ve zahmetli bir savaş verdiğinde serpilip büyür ve muzaffer olur. Başardığı ve iktidara geldiği anda, manevi gücünü ve aykırı sesini kaybeder. Paradoksal olarak sadece, iktidarda olmadığı zaman iktidardadır. İktidara geldiği zaman, meşruiyetini, otoritesini ve cesaretini kaybeder."

Dabashi, bu ana fikir ekseninde ve geçmişte sembol hale gelmiş bazı devrimci şahsiyetler etrafında, kültür sosyolojisi temelli bir çalışmayla, Şiiliğin neden bir protesto hareketi olduğunu ve muhalefette kalmanın nasıl bir dinamizm ürettiğini örnekleriyle ele alıyor. Weberyen *karizmatik kişilik* teorisi üzerine uzmanlaşmış bir araştırmacı açısından, bu yöntem pek de şaşırtıcı değil. Bu çalışmada, 'Şii/Şiilik" kelimelerinden sonra, belki de en fazla kullanılan sözcük ise 'devrim/devrimci'. Esasen Ali Şeriati takipçilerinin oldukça aşina olduğu bu korelasyon (devrim-Şiilik), İran'daki mevcut düzeni sert bir şekilde eleştiren ve sürgünde yaşayan yazarın tarih/sosyoloji okumalarını şekillendiren düşünsel arkaplana da ışık tutuyor. Kitabın ismi de, Şeriati'nin *Hüseyin: Âdem'in Varisi* kitabında yer alan *Mehdi Beklentisi: Muhalefet Dini* başlıklı konferansından esinlenmiş intibaı veriyor.

Kitabın bölümlendirmesi teorik çerçeve, tarihsel bağlam, sanatsal yansımalar ve güncel tartışmalar düzleminde oluşturulmuş. İlaveten, oldukça zengin ve yoğun tutulan, *Giriş* ve S*onuç* bölümleri de kitabın ana tezlerini toparlama açısından doyurucu nitelikte.

I. *Kuramsal Temel* (Bir Peygamberin Ölümü, Devrimci Bir İnancın Doğuşu, Kerbela Kompleksi)

II. *Tarihi Gelişme* (Tarihin Savaş Alanlarında; Hükümdarların, Halifelerin ve Fatihlerin Yanında; Sömürgeci Modernitenin Başlangıcında)

III. *Görsel Sanatlar ve Sahne Sanatları* (Şiilik ve Kültürel Modernitenin Krizi, Hınç ve Umutsuzluk Politikası Üzerine, Özgürleşme Estetiği)

IV. *Çağdaş Tartışmalar* (Umutsuzluk Politikası Oluşturma/Oluşturmama, Yeni Bir Bağdaştırıcı Kozmopolitliğe Doğru, Mücadelenin Çağdaş Alanları)

Ailesi inançlı bir Şii olan Dabashi, kitabın *Giriş* bölümüne doğup büyüdüğü İran'ın Ahvaz şehrinde (coğrafi ve kültürel olarak Afrika, Hint, Arap ve İran medeniyetlerinin geçiş ve etkileşim zemini) çocukluk ve gençliğinde şahit olduğu Kerbela anmaları, taziye törenleri, kanlı sinezeni gösterileri, matem yemeği vb sembollerin geniş bir tasviriyle başlıyor. Ardından günümüzdeki bu ritüellerin İslam öncesi İran kültüründeki muhtemel kökenlerini, Zerdüşt ve pagan kültüründeki Zarer ve Siyavuş'un cenaze matemleriyle benzerliklerini ortaya koyuyor. Ayrıca, *'Golgotha'dan Kerbela'ya'* metaforuyla da, İsa'nın aşırı dramatize edilen çilesiyle Hüseyin'in katlinin travmatik anısı arasında çeşitli benzerlikler yakalıyor.

Bu geniş arkaplanın üzerine de psikanalizin büyük ustası Freud'un *Totem ve Tabu*'suna atıfla, 'ilkel suç, babayı/oğulu öldürmek, komünal/totem yemeği, kolektif suç, ertelenmiş itaat vb' kavramlar ve paralellikler üzerinden, iddialı bir sosyolojik ve psikanalitik kavramsallaştırma denemesine girişiyor: "Müslümanlar peygamberlerini öldürmediler, ama onun sevgili torunu Hüseyin'i öldürdüler. Böylece medenileşme eylemi olarak İslam, babayı öldürmekle değil, ama oğulun öldürülmesiyle başladı… Şiiler için tarih o dönemden itibaren rayından çıktı… Bir oğul-din olarak Şiiliğin ifade ettiği şey, otoriterlik karşıtı ve özünde iktidardaki baba figürlerinin otoritesine güvenmeyen devrimci bir inancı oluşturmak için bir araya gelen ertelenmiş bir itaat ve çocuğu öldürmenin suçluluk duygusunun yanıltıcı bir birleşimidir. Bu kültürel koşullar altında oğullar iktidardaki babaları tarafından öldürülmekten korktukları ve onun kurumsal otoritesine karşı savaştıkları sürece meşrudurlar. Oğullar iktidara geldikleri an kendileri iktidarın gaspçıları, yenilenmiş baba figürü haline gelirler. Böylece her zaman savaştıkları ve hatta sürgüne zorladıkları ya ada öldürdükleri babalarıyla özdeşleşirler… Bundan kaçınmak için yaptıkları eylem, politik terimlerle, daimi bir başkaldırıdır, İslam'ın dünyevi karakterine karşıtlıktır."

Dabashi, bu tarihi ve psikolojik arkaplan üzerinde durarak, günümüzde Ortadoğu Şiiliğinin silaha sarılmasını bu geleneğe bağlar, Irak'taki Mehdi Ordusu (sonradan Haşdi Şa'bi), Lübnan Hizbullah'ı vb grupları, 1400 yıldır süren devrimci kuşakları tanımlayan bu etkin protesto dininin günümüzdeki yansımaları olarak ele alır. Ancak tam da bu noktada, Kiyarüstemi, Neshat gibi sanatçılar eliyle aşırı estetikleştirilen veya Mukteda el-Sadr, Nasrallah gibi asilerce aşırı politikleştirilen Şiiliğin, günümüzde kozmopolit karakterinin dışına çıkarıldığını, böylece coşkun ve özgürleştirici niteliğini kaybettiğini ileri sürer.

Kitabın <u>birinci bölümü</u> *Kuramsal Temel* başlığını taşıyor. Bir Peygamberin Ölümü alt başlığı altında; Weberyen karizma kavramı etrafında, Mekke aristokrasisi tarafından 'ayrılıkçı ve bölücü' olarak görülen Hz. Muhammed'in peygamberlik ve liderlik özelliklerinden hareketle, Şii halk tahayyülünde Hz. Muhammed-İmam Ali figürlerinin nasıl birbiri içine geçip giriftleştiğini kendi çocukluğundan örneklerle açıklıyor. Yazar etraflı bir tarihi çerçeve çizdikten sonra; İslam'ın açılış anını sabit şekilde ikonoklastik, siyasi olarak asi, normatif olarak yıkıcı

ve kalıcı biçimde kışkırtıcı olarak niteler ve devam eder: 'Peygamber'in vefatının ardından, Sünni gelenek onun karizmatik otoritesini rutinleştirerek, hukuk-içtihat kanalıyla kurumsallaştırıp sahip çıktı. Buna karşılık Şii gelenek, ondaki karizmatik gücü ve manevi mirasını önceledi, vahiy-ilham paralelliği yoluyla kendi İmamlarına teşmil ederek meşruiyet zemini kurmaya çalıştı… Masum İmamların karizmatik durumu, bu ertelenmeyi normatif olarak yanıcı, ahlaki olarak azimli, komünal olarak asosyal ve hepsinden önemlisi politik olarak patlayıcı hale getirdi.'

Devrimci Bir İnancın Doğuşu alt başlıklı bölüm ise, XX. yüzyılın etkileyici kadın şairi Füruğ Ferruhzad'ın *Kimseye Benzemeyen Biri* şiirinde kendisini mükemmel biçimde gösteren Şiilikteki intizar/bekleyiş anlayışının yanısıra, 1979 Devrimi'nin fikri önderlerinin başında gelen Ali Şeriati ve devrimci film yapımcısı Muhsin Mehmalbaf'ın birbirini tamamlayan üçlü ilişki/etkileşiminde Şiiliğin modern dönem yansımalarıyla başlıyor. Şiiliği; Şeriati çağdaşlaştırdı, Ferruhzad şiirleştirdi, Mahmelbaf da estetikleştirdi. Şiiliğin büyük önem atfettiği Gadir-i Hum Vakası (Veda Hutbesi'nde Hz. Peygamber'in İmam Ali'yi kendinden sonra işaret etmesi rivayeti) etrafındaki tartışmalar, Ali'nin hilafeti ve karşılaştığı sert muhalefet, Hüseyin'in Kerbela'da vahşice katledilmesinin yarattığı travma, sonraki İmamların çoğunlukla itaatkar tutumları, buna karşın Alioğulları içindeki isyan ateşinin hiç sönmemesi ve zaman zaman şiddetli patlayışı, 12. İmam'ın ortadan kaybolması ve sonrasında asırlardır süren bekleyiş hali… Dabashi bu bölümde, Emevi/Abbasi yöneticilere yönelik isyanların sadece Şiilerden gelmediğine, Harici ve İran kökenli proto-Zerdüştçü önderlerin, yönetimden memnuniyetsiz kesimlerin desteğiyle sürekli bir başkaldırı halinde olduğuna dikkat çekiyor.

Dabashi, Kerbela Kompleksi alt başlıklı bölüme, 1974'te Şah'ın idam ettiği Marksist-Leninist genç devrimci Khosro Golsorkhi'nin, TV'den halk açık yayınlanan mahkemesinde cesurca söylediği ve devrimciliğinin Şii kökenlerine atıf yapan, 'Ortadoğu halkının büyük şehidi Üstad Hüseyin'in dediği gibi, hayat inanç ve mücadeleden başka bir şey değildir' sözüyle başlıyor. Bir başka Sosyalist şair Ahmed Şamlu'nun 'Nâsıralı'nın Ölümü' şiirinde de ifadesini bulan şehitlik kavramı ve ideali üzerinden, ideolojik arkaplanları ne olursa olsun, modern dönem Şiilerinde bile oldukça baskın olan 'Kerbela kompleksi, mazlumiyet ve şehitlik' kavramlarının önemini, keza Hüseyin ve İsa figürlerinin tarihsel anlamları ve sembolik duruşlarıyla ne denli örtüştüklerini vurguluyor. Bu bölümdeki en önemli tespit ise: "Zulüm ve kıyam tematik olarak ilişkilidir. Hiçbir politik güç bir Şii'nin zulüm suçlamasından muaf değildir. Zulüm varsa orada isyan da olmak zorundadır. Her zaman zulüm olduğu için her zaman isyan olmalıdır." Bu tespit aslında, bugün İran içinde yaşanmakta olan rejim karşıtı protesto ve başkaldırının da, Ortadoğu'daki muhtelif ülkelerde Şiilerin silahlı/silahsız mücadelelerinin de bir açıklaması niteliğinde. Ayrıca, İran halk edebiyatı ve kahvehane geleneğinde, Şehname'deki hikâyelerle Kerbela'daki sahnelerin metamorfik hale gelmesi, Hüseyin'in sıklıkla Sohrab ve Siyavuş'la iç içe geçişi tespiti de kaydadeğer.

Tarihi Gelişme başlıklı ikinci bölümde, Şiiliğin tarihsel süreç içerisinde savaşlar, fetihler, zaferler döngüsüne odaklanılıyor. Tarihin Savaş Alanları başlıklı alt bölümde, XI. yüzyılın büyük İsmailî davetçisi

ve eylem adamı, şair ve Platoncu düşünür Nasır-ı Hüsrev'in fikri ve silahlı mücadeleyle dolu hayat hikâyesi etrafında; Sasanilerin yıkılışı sonrası İran kültür havzasının yerle bir olan siyasi, ekonomik ve toplumsal iklimi tasvir edilirken; zalim Emevi/Abbasi yönetimlerinden bizar olan yoksul yığınlar için Şii devrimci mesajının cazibesi mercek altına alınıyor. Babek Horremi gibi, bugün İran milliyetçileri için simge haline gelen proto-Zerdüştçü isyan önderlerinin yanısıra, zulme uğrayan kitleler arasında Şii kıyamlarının Mesihçi renginin nasıl bir anda baskın hale gelebildiği de dikkat çekici. Bölümde ele alınan bir diğer tarihi süreç de, 12 İmam geleneğinin savaşçılıktan uzak karakterine tepkisel olarak Keysaniye, Zeydiye, İsmailîlik (Fatımî Devleti ve Hasan Sabbahçılar vd), Karmatîlik gibi alt-Şii kolların ortaya çıkışı ve hâkim oldukları bölgelerde merkezi otoriteye karşı sürekli bir isyan ateşi yakmaları. Yazarın 'Müslüman Makyavelli' dediği Selçukluların büyük İranlı Veziri Nizamülmülk ve Şia karşıtı Siyasetnamesi de bu bölümde ele alınan konular arasında.

Hükümdarların, Halifelerin ve Fatihlerin Etrafında başlıklı alt bölüm ise, İran tarihinin en büyük filozofu olarak gösterilen ve hocası Mir Damad ile birlikte Isfahan Ekolü'nü kuran XVII. yüzyılın büyük düşünürü Molla Sadra'nın hayat hikâyesi ekseninde, bir Şii tarikatının kurup müreffeh hale getirdiği Safevi İmparatorluğunun rolü üzerinde duruluyor. Dabashi, bu bölümde Şii-Sufi militanlık geleneğinin temsilcileri olarak tanımladığı dinamik Şii düşünür ve devlet adamlarını (ayrıca mutasavvıf, sofu, şair ve devrimcileri, 'mistik Monarkları') mercek altına aldığı kadar; Nakş-e Cihan Meydanı üzerinden yaptığı ilgi çekici şehir okumalarıyla Isfahan'ın merkezi ve sembolik anlamlarına da kapı açıyor. Bunu yaparken, kozmopolit ve devrimci yapısıyla Isfahan Ekolünü, tarihsel önemi açısından, geçtiğimiz yüzyılın neo-Marksist Frankfurt Ekolüyle kıyaslıyor. 'Safevilik, intikamla baskı altına alınmış Şiiliğin geri dönüşüydü' tespiti, bölümün havasını yansıtması bakımından önemli.

Sömürgeci Modernitenin Başlangıcında alt başlıklı bölüm ise, kitabın belki de en önemli bölümü, zira Safevilik sonrası Şiiliğin evrildiği ve günümüzde de belirleyici olan kritik sürece ışık tutuyor. Safevîlere karşı ilk olarak, Rusların desteğiyle kuzeydeki Hıristiyan tebaa Ermeni ve Gürcüler ayaklandı, Tebriz'e sıçrayan başkaldırı sonucu 'Doğu ve Batı'dan aç kurtlar' imparatorluğa saldırıp, Safevîleri dağıttı. Ruslar ve Osmanlılar toprak talep ederken, Afganlar doğrudan işgale girişip devleti yıktı. Bu dönemde toparlayıcı figür olarak Afşar Türklerinden Nadir Şah ortaya çıktı ve devleti yeniden kurduğu gibi, ilave fetihler de yaptı. Siyasi türbülanslarla dolu XVIII. yüzyıl boyunca; Nadir ölünce Şiraz merkezli Zendler bir süre hüküm sürdü, ardından Tebriz Türklerinden Kaçarlar Tahran merkezli olarak devleti yeniden kurdu.

Nadir Şah, Safevilerin aksine Şii-Sünni birliğini sağlamak, Şiayı Caferilik ismi altında dört Sünni mezhebin yanında beşinci İslam mezhebi saymak gibi bir anlayışı benimsedi. Bu anlayış, onun iç ve dış politikasının temelini oluşturdu. Ancak bunu yaparken, Mugan Ovası'nda (Cengiz Han geleneğine uygun olarak) topladığı kurultayda Şah seçilirken, Şii din adamlarına baskı ve zorla iktidarın payandası olma geleneğini dayattı. Dabashi'ye göre, bu kurultay, iki asırlık kozmopolit Safevî Şiiliği dönemini kapattı ve Nadir Şah paradoksal olarak ulemanın gücünü azaltmak isterken; aydınlanmacı kozmopolit

Ahbarî ekol yerine, iktidarla pazarlık yaparak gücünü sürekli artıran, skolastik Usulî ekole geri dönüşü sağlayan ciddi bir dönüm noktası yaşandı. Mugan'daki bu 'gerici hamle' bir daha da tersine çevrilemedi ve Safevî Isfahanında oluşan ilerici Şii ekol geriledi, zaman içinde iyice güçten düşmeye başladı. Akabinde emperyal ve sömürgeci dış tecavüzler aracılığıyla, Kaçarlar döneminde patrimonyal kabilecilik ve Şii ulemanın feodal skolastisizmine ateşli bir dönüş yaşandı. Usulî ekolün, Ahbarî ekol üzerindeki bu nihai zaferi, 1979 Devrimi'ne giden süreçte de yansımalarını gösterdi. Ulema her dönemde, kitleleri anti-sömürgeci seferberlik ve savaş için teşvik ettikçe, aslında kendi güçlerini birleştirip konsolide ederek ülkedeki en etkin güç haline geldi.

Tam bu geçiş döneminin ortasında ve Kaçar ülkesinde, XIX. yüzyılın buhranlı iç ve dış atmosferinde, Şiilik içindeki kadim devrimci gelenek, önce Şeyhizm denilen Mesihçi bir felsefi hareket, sonra onda derinden köklenen Babizm denilen silahlı devrimci bir hareket biçiminde yeniden ortaya çıktı. Dabashi'nin büyük önem verdiği bu devrimci cereyan içinde askeri kanadın önderi ise, Tahere Kurratül Ayn takma ismini kullanan, Fatıma Barağanî isimli ateşli bir militan kadındı. Yazar, sonradan işkence altında öldürülen bu devrimci ve ikonoklastik kadın kahramanın şahsında, Şiilik içindeki çok boyutlu isyan ateşine özel vurgu yapar ve biraz iddialı bir söylemle, Babizmi Şiiliğin en önemli sosyal devrimi olarak selamlar. Gizli İmam'ı boş here beklememek gerektiğini, silahlanarak dünyevi acılara ve adaletsizliğe karşı çıkılmasını savunan Babizm cereyanı şiddetle bastırıldı ve önderleri idam edildi, ama zulme karşı direnen devrimci Şiilik geleneği ateşlendirilerek, zincire önemli bir halka eklenmiş oldu. Yazar, bu isyanın, 1906–11 yılları arasındaki Anayasa Devrimi'ne de ilham verdiğini savunur. Günümüzde İran'da yasaklı olup dünyaya yayılan Bahaîlik de, Babizmin bir sonraki kuşakta bölünmesi sonucu ortaya çıkan, ama onun teorik olarak sakin ve zararsız, politik olarak tehlikesiz ve ilgisiz bir halidir.

Kitabın *Görsel Sanatlar ve Sahne Sanatları* başlığını taşıyan <u>üçüncü bölümü</u>, teorik arkaplan ve tarihsel güç mücadelelerinden bambaşka bir alana yönelir, yazarın sanat felsefesi ve sinema alanındaki uzmanlığının ışığında, Şiiliğin sanattaki izdüşümlerine yoğunlaşır. Bu bölümde, Weber-Habermas sosyolojisinin yol göstericiliğinde; Kiyarüstemi, Neshat, Mehrcui, Mehmalbaf gibi sanatçıların eserlerinden örneklerle, isyankâr ateşin ve devrimci geleneğin izi sürülür; taziye ritüellerinin kişi ve mekan okuması yoluyla gerçek hayatla iç içeliği gösterilir.

Hınç ve Umutsuzluk Politikası başlıklı alt bölümde, sömürgeci moderniteyle karşılaşan İslam'ın yaşadığı çöküşün, Şii İslam'da da aynen görüldüğü tespiti dikkat çeker. Emperyalistlerin kahredici üstünlüğü altında; isyan ve direniş kadar, boyun eğme, hayal kırıklığı ve hınç da bu sömürgeci dönemi tanımladı, ABD'yi kaybeden Britanya emperyalizmi var gücüyle Asya'daki sömürgelerine yüklendi. Fransız, Rus ve diğer Avrupalı sömürgeciler de İslam dünyasını istilada İngilizlere yoldaş oldu. Dabashi, bu acı tecrübeyi ustaca inceler ve İslam'ın kategorik olarak Batı tarafından 'öteki' olarak nitelendirilmesinin, istilayı meşrulaştırma aracı olarak tam da bu vahşi sömürü dönemine denk geldiğine dikkat çeker. 'Hıristiyanlık dini açıdan sömürgeci değildir, ama Hıristiyan misyonerler Avrupalı sömürgeciliğin amaçlarına hizmet etti'

tespiti de keza bu bölümün önemli cümleleri arasında. Ancak Dabashi, özellikle Safevî döneminde (bir ölçüde günümüzde de), Şiiliğin hâkim olduğu bölgelerdeki etnik-dini azınlıkların nasıl bir zoraki dönüşüme tabi tutulduğuna hiç değinmez.

Yazarın, Nadir Şah'ın XX. yüzyıl versiyonu olarak nitelendirdiği Rıza Şah'ın, 1906 Anayasa Devrimini nasıl ezdiği, buna karşılık Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı reformları yapmaması karşılığında Şii ulemanın Rıza Şah'a siyasi rüşvet verip, arkaik İran monarşisini yenileme çağrısı yaptığı da, keza dikkatli bir tespit. Şah'ın 2500 yıl önceki İran monarşisine öykünen tavrına sömürgeci güçlerin de açık destek vermesi, en az ulemanın desteği kadar utandırıcı. Bölümün sonunda Dabashi; sosyal moderniteyi imkânsız hale getiren monarşinin, Müslümanları savaş meydanındaki piyonlar ve Usulî fıkhın basit birer objesi haline getiren tutumunun, Devrim sonrasında da Humeyni öncülüğünde aynen sürdürüldüğünü ve sosyal modernite imkânına son darbenin böylece indirildiğini savunur. Kiyarüstemi'nin aşırı estetikleştirdiği Şiiliğin, bu yönüyle de İslam Cumhuriyeti tarafından aşırı politikleştirilerek ifrat-tefrit uçlarına savrulduğunu vurgular. Şiiliğin coşkusu kaybolmuştu; teolojisi, felsefesi ve tasavvufuyla Şeyhizm'de son bir marifet gösterisinin ardından, Babizm'de devrimci bir başkaldırıya yol açabildi, ama Bahaîlik'te o da kayboldu. XX. yüzyılda ise en fanatik hukuki yorumu içinde saplanıp kaldı ve Humeynizm'de başarısız bir saldırganlığa savruldu. Yazarın bu acıklı tespitinin arkasında, kişisel olarak da emek verdiği ve tüm İslam dünyasına umut olan Devrimi çalınan, ellerinin arasından kayıp giden bir aydının çığlığını duymak mümkün.

Çağdaş Tartışmalar başlıklı dördüncü bölümde ise, genellikle son yüzyılda modernitenin doğurduğu krizlere Şiiliğin meydan okumalarına yer veriliyor. Pehlevi Hanedanı'nın toplumu geriye götüren hamleleri ve baskıcılığına, Ayetullah Humeyni öncülüğündeki ulemanın 1963 Olaylarından itibaren sert bir şekilde karşı koyması, bunun sonucunda Bursa, Irak ve Paris'teki uzun sürgün hayatı boyunca sistemin altını oyarak 1979'da Devrimin lideri olarak ortaya çıkışı bu bölümdeki temel konuların başında geliyor. Humeyni'ye (ve onun çizgisine yakın Mutahhari, Talegani gibi ulemaya) paralel olarak, bir başka devrimci Şii'nin, Ali Şeriati'nin İran'daki politik dili tamamen dönüştüren, Sartre varoluşçuluğu ve Fanon anti-emperyalizmiyle bezeli söylemi; Celal Âl-i Ahmed, Beni Sadr, Mehdi Bazergan gibi figürlerin monarşi karşıtı mücadeleleri de ele alınıyor. Devrimci İslamcılığın, sömürge karşıtı milliyetçilik ve üçüncü dünya sosyalizmiyle girdiği rekabet, Devrim sonrasında her iki kanadı da acımasızca tasfiye etmesi ve velayet-i fakih teorisi ekseninde İslam Cumhuriyeti'nin ilan edilmesiyle kanlı ve trajik şekilde son bulur. 'Ortalığı temizleyen' bu yeni dönemde ise devrimci Şii mücadele, Abdülkerim Suruş gibi bağımsız entelektüeller ve Reform Hareketi gibi kanallarla sürdürülür (esasen Dabashi'nin kendisini de, bu devrimci mücadeleye münhasıran dâhil etmek mümkün). Yazar, bu süreçte, Şeriati ve Suruş gibi aydınları, 1977-79 arasında İran'da olan şeyin 'İslami' devrim değil, ama zorla 'İslamlaştırılan' bir devrim olduğu gerçeğine gözlerini yummakla suçlar. Bu yorum Suruş açısından geçerli olsa da, Devrimi göremeden suikastla öldürülen Şeriati için doğru olmasa gerektir.

2002'de Irak'ın işgali sonrasında, ABD'nin işgal ve istila gibi iki sömürgeci eyleminin, Vali Nasr gibi İran kökenli uzmanlarca, 'the Shia Revival' gibi ısmarlama kitaplarla kamuoyu oluşturularak meşrulaştırma ve Bush Yönetimini aklama girişimleri, savaş karşıtı bir entelektüel olarak Dabashi'yi fazlasıyla kızdırır. Vali Nasr'ın, devrik Rıza Şah'ın yakın arkadaşı olan ve ABD'de sürgünde yaşayan İslam araştırmaları uzmanı Dr. Seyyid Hüseyin Nasr'ın oğlu olması, Dabashi'nin eleştirilerini daha da yoğunlaştırmasında etkilidir.

Son bölümde, yazarın özellikle üzerinde durduğu ve mücadelesinden hayranlıkla bahsettiği Cemaleddin Afganî de Şii devrimci düşüncesinde yeni bir kozmopolit dilin inşa edilmesi çabasında önemli bir yer tutar. Aslen İranlı bir Şii olan, ancak İslam dünyasını emperyalizme karşı bir araya getirme sürecinde bu kimliğini gizleyip Afgan bir Sünni olarak kendini tanıtan, İstanbul'da da uzun süre kalan ve Avrupa, Asya ve Afrika Müslümanlarının dertleriyle yakından ilgilenen Afganî, Dabashi için muazzam bir devrimci rol modeldir. Dabashi, onu savunmak için Nikki Keddie gibi önemli bir İran uzmanı tarihçiyle bile yoğun tartışmaya girişmekten çekinmez. Hatta XIX. yüzyılın büyük güçleri arasında mekik dokuyup bir nevi ajanlık yapan Afgani'yi, Vali Nasr özelinde, kendini emperyalist güçlere 'satan' Doğu kökenli 'saha uzmanlarına' karşı, İslam dünyasının sert bir cevabı olarak takdim eder. Zira Afganî, aynı Şeriati gibi, ruhsuz bir bedeni terk eden ve umutsuzluk tuzağına düşen Şiiliğe, yeniden ümit aşılamak gibi büyük bir misyonu olan bir figürdür Dabashi için.

Dabashi, kitabın *Sonuç* bölümünde, tüm hayal kırıklıklarını bir bir sıralar ve nihayetinde, "siyasal Şiilik, İslam Devrimi'nde doruk noktasına ulaştı ve o andan itibaren kendini tüketti; iktidarda kalmaya devam ederek ve kendi halkını sakatlayarak ve öldürerek boş yere hüküm sürmeye çalıştı, böylece tüm ahlaki meşruiyetini kaybetti" diyerek bunu açıkça ifade eder.[1]

Kaynakça

Beşikçi, İsmail. *Şiizm*, http://www.ilkehaber.com/yazi/siizm-16875.htm (2018).

Dabashi, Hamid. *Şiizm: Bir Protesto Dini.* İstanbul: Yarın Yayınları, 2015.

[1] Kendini tüketen ve halkıyla arasını giderek açan İran Yönetiminin bu tavrına tipik bir örnek, ülkedeki Kürt nüfusa karşı uygulanan politikalarda görülebilir. İran İslam Cumhuriyeti yöneticilerinin, bilhassa Ayetullah Humeyni'nin, İran Kürtlerinin politik hak talepleri konusunda, Devrim'den önce Paris'te kendisini ziyarete gelen Kürt siyasetçilere son derece olumlu konuşup söz vererek desteklerini alması, Devrim'den sonra ise bunu inkâr ederek kendisine karşı çıkan Kürt hareketini silahla ezmesine ilişkin detaylı bilgi için bknz: İsmail Beşikçi (2018), *Şiizm*, http://www.ilkehaber.com/yazi/siizm-16875.htm